

Dr Lidia Kaliszczak

Katedra Ekonomiki i Zarządzania
Uniwersytet Rzeszowski

Mgr inż. Lesław Urban

Zachowania małych i średnich przedsiębiorstw w warunkach spowolnienia gospodarczego w Polsce

WPROWADZENIE

Zachowania przedsiębiorców od 2008 roku do chwili obecnej w znacznej mierze determinuje ogólnoświatowy kryzys finansowo-gospodarczy. W opracowaniu przyjęto, że pod nazwą „kryzys” rozumieć się będzie procesy zachodzące w gospodarce światowej od sierpnia 2008 r., tj. od czasu gwałtownych spadków cen surowców, załamania wiarygodności szeregu instytucji finansowych o znaczeniu globalnym, dużym spadku cen nieruchomości, silnym obniżeniu się indeksów na głównych światowych giełdach, zwiększeniu wskaźników bezrobocia na rynkach, a w konsekwencji obniżenia się popytu i zmniejszenia wartości wymiany handlowej. Procesom tym towarzyszyły istotne ruchy kursów walutowych – zarówno głównych walut względem siebie, jak i cen głównych walut w stosunku do pozostałych. Wymiernym skutkiem zachodzących zmian był spadek PKB, w niektórych krajach nawet znaczący. Polska jako jedyny kraj unijny odnotowała największy spośród gospodarek Unii Europejskiej wzrost PKB. Mimo iż w 2009 roku był on wyższy jedynie o 1,8% w stosunku do 2008 roku, to jego dodatnia wartość tworzyła podstawy kształtowania optymistycznych nastrojów. Należy zauważyć, że kryzys to dla przedsiębiorców czas trudny, ale jednocześnie niezwykle mobilizujący. Słabsza koniunktura zmusza do rewizji celów, zmian w organizacji i działaniu, które mogą być doraźne, pozwalając przetrwać najtrudniejszy okres, ale mogą też zadecydować o długookresowej konkurencyjności przedsiębiorstwa. Już kilkadziesiąt lat temu J. Schumpeter wskazywał na istotę tzw. twórczej destrukcji: kryzysy niszczą, ale też tworzą – nowe, efektywniejsze przedsiębiorstwa.

Celem opracowania jest ukazanie stanu małych i średnich przedsiębiorstw w latach 2003–2009 oraz niektórych przejawów ich adaptacji rynkowej w warunkach spowolnienia gospodarczego w Polsce. Podjęta problematyka stanowi także próbę odpowiedzi na pytanie, czy kryzys może być szansą dla przedsiębiorczości, identyfikowanej powszechnie z tą najliczniejszą grupą przedsiębiorstw oraz jakie mechanizmy mogą stymulować powstawanie nowych firm i rozwój istniejących. Podstawowa teza dowodzona w niniejszym opracowaniu

brzmi: sektor małych i średnich przedsiębiorstw wykazuje większą elastyczność w działaniu i szybkim dostosowywaniu się do nowych warunków na rynku, co przekłada się na ich szczególną rolę w równoważeniu rozwoju społeczno-gospodarczego w warunkach znacznego spowolnienia.

MAŁE I ŚREDNIE PRZEDSIĘBIORSTWA W POLSKIEJ GOSPODARCE

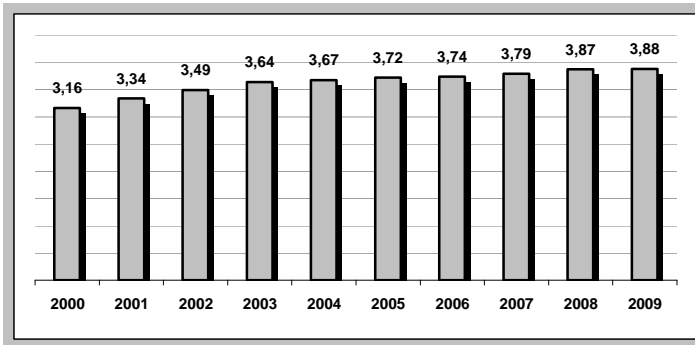
Małe i średnie przedsiębiorstwa stanowią instytucjonalny wymiar przedsiębiorczości, która w powszechnym odbiorze kojarzona jest przede wszystkim z urzeczywistnianiem pomysłu „na swój własny biznes”. Analizie poddano mikro-, małe i średnie przedsiębiorstwa, zatrudniające do 249 pracowników, tworzące sektor MMSP¹. Stanowiąc 99,83%² ogółu przedsiębiorstw jest uznawany za ważny atrybut konkurencyjnej i silnej gospodarki. Dowodzi się bowiem, iż właśnie w firmach zarządzanych głównie przez samego właściciela w najpełniejszy sposób odzwierciedlona jest idea ryzyka działalności, kreatywności i umiejętności dostrzegania szans (tzw. kirznerowska „czujność” przedsiębiorcy). Liczba firm aktywnych z sektora MSP osiągnęła już poziom 1,8 miliona, z czego aż 96% stanowią firmy mikro-, które zatrudniają maksymalnie 9 pracowników [Zmiany strukturalne...2010]³. Ponadto mikro-, małe i średnie przedsiębiorstwa zatrudniają 60% pracujących w sektorze przedsiębiorstw, mają 60-procentowy udział w przychodach sektora przedsiębiorstw, ale dysponują już tylko nieco ponad 40% wartości aktywów. W 2008 r. wkład sektora w tworzenie produktu krajowego brutto wyniósł 47%, a ponad połowa miejsc pracy stworzonych przez przedsiębiorstwa w latach 2003–2008 była zasługą ekspansji MSP – wynika z najnowszego „Raportu o stanie małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce” przygotowanego przez Polską Agencję Rozwoju Przedsiębiorczości [Raport... 2010].

Zmianę liczby przedsiębiorstw MSSP w latach 2000–2009 przedstawia rysunek 1. Pomimo pierwszych oznak kryzysu w połowie 2008 roku liczba przedsiębiorstw zarejestrowanych w systemie REGON w roku 2008 dość wyraźnie wzrosła (o 1,9% w porównaniu z 2007 r.). Był to najwyższy wzrost w latach 2003–2007, który znacząco przekroczył średnioroczny wzrost w tym okresie (1,0%). W 2009 r. natomiast wzrost liczby przedsiębiorstw zarejestrowanych wyraźnie wyhamował (do 0,3% w porównaniu z 2008 r.). Przyczyną tak niekorzystnego wyniku w 2009 r. było osłabienie koniunktury w polskiej gospodarce w efekcie gwałtownego pogorszenia się sytuacji gospodarczej w Stanach Zjednoczonych i w państwach Unii Europejskiej.

¹ Uwzględniając cechy jakościowe poszczególnych grup przedsiębiorstw tego sektora zasadne byłoby wydzielenie z niego średnich przedsiębiorstw i porównywanie ich działalności z dużymi przedsiębiorstwami. Jednak ze względu na obowiązujące przepisy porządkujące w układzie statystycznym autorzy pozostaną przy formalnym podziale przedsiębiorstw, obowiązującym od 2004 roku w krajach Unii Europejskiej, w tym w Polsce.

² Według danych GUS za 2008 rok.

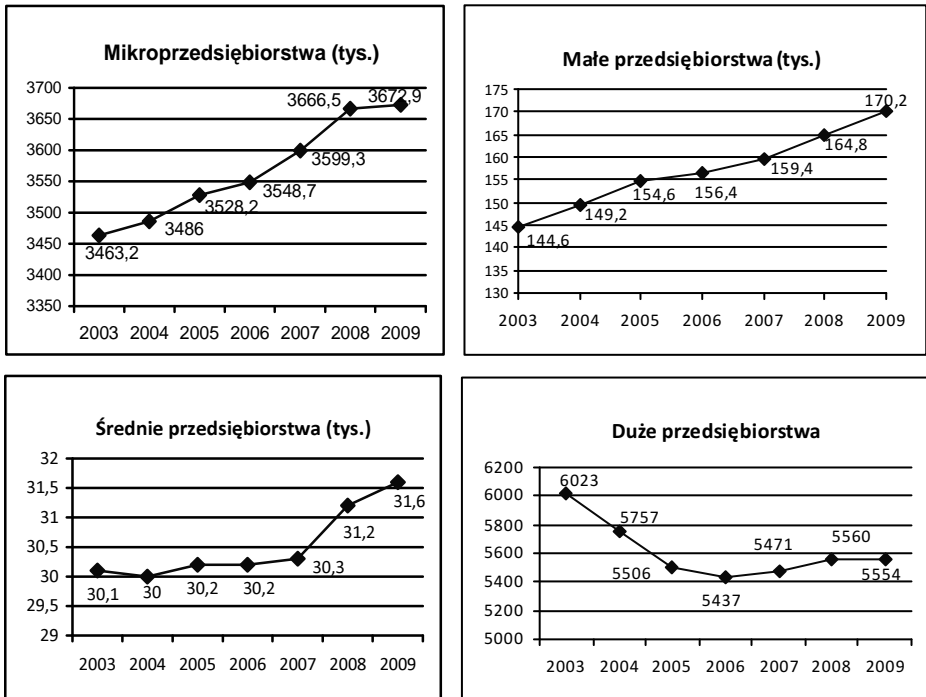
³ Informacja dotyczy 2009 roku.

Rysunek 1. Liczba przedsiębiorstw zarejestrowanych w REGON w latach 2003–2009 w mln

Źródło: [Raport..., 2002; 2004, 2010, PARP].

Zmiany w poszczególnych grupach przedsiębiorstw według liczby pracujących charakteryzowała różna dynamika (rysunek 2).

Rysunek 2. Liczba przedsiębiorstw zarejestrowanych w REGON według klas wielkości w latach 2003–2009

Źródło: [Raport..., PARP, 2010, s. 32].

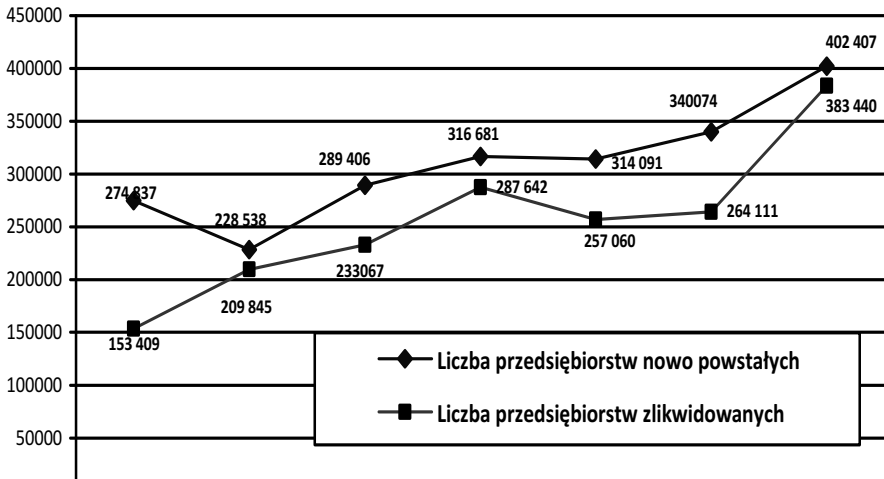
Zarówno w 2008, jak i 2009 r. największy roczny wzrost w grupie przedsiębiorstw zanotowały przedsiębiorstwa małe (odpowiednio 3,4% i 3,3%). Wyniki te świadczą o znaczącym przyspieszeniu wzrostu liczby przedsiębiorstw tej grupy w porównaniu z całym okresem 2003–2007, kiedy wzrost średnioroczny wyniósł 2,5%. W 2008 r. szybko wzrastała jeszcze liczba przedsiębiorstw średnich (o 3,2% w porównaniu z 2007 r.), jednak ich dynamika znacząco uległa zmianie w kolejnym roku (wzrost jedynie o 1,4%). Wyraźne niższe tempo wzrostu nastąpiło również w pozostałych grupach. W grupie mikroprzedsiębiorstw wzrost, który w 2008 r. wyniósł 1,9% w porównaniu z poprzednim rokiem obniżył się i wyniósł w 2009 r. 0,2%. Podobnie w przedsiębiorstwach dużych, w 2008 r. liczba przedsiębiorstw zwiększyła się w skali roku o 1,6%, natomiast w 2009 r. spadła o 0,1%.

Ostatnie analizowane dwa lata (2008 i 2009) pokazują również, jak duże znaczenie ma własny kapitał oparty na rodzimej przedsiębiorczości w sytuacji spowolnienia gospodarczego wskutek światowego kryzysu (rysunek 3). Jak wynika z Raportu PARP [2010, s. 35], w 2009 roku nastąpiło wyraźne ożywienie, jeśli chodzi o wzrost liczby nowo powstałych przedsiębiorstw. W porównaniu z rokiem 2008 wyniosło ono 18,3%. Pozytywne zmiany w analizowanej kategorii widoczne były już w 2008 r. (wzrost o 8,3% w stosunku do poprzedniego roku).

Przyrost liczby nowo zakładanych przedsiębiorstw w ostatnich dwóch latach jest szczególnie widoczny w okresie 2003–2009. Można przypuszczać, że po części jest to wynik przyspieszenia wdrażania programów pomocowych skierowanych na rozpoczynanie i prowadzenie działalności gospodarczej⁴ i wzrostu zainteresowania, w szczególności wśród młodych ludzi, własnym biznesem.

⁴ Wprowadzono rozwiązania legislacyjne ukierunkowane na stworzenie bardziej przyjaznego dla przedsiębiorców prawa gospodarczego. Były one, niezależnie od rysujących się już w drugim półroczu 2008 r. zjawisk kryzysowych, praktyczną odpowiedzią na postulaty zgłaszane od lat przez środowiska przedsiębiorców. Wśród zmian wprowadzonych w ramach Pakietu na rzecz przedsiębiorczości znalazły się m.in.: wprowadzenie możliwości zawieszenia działalności gospodarczej, ułatwienie zakładania działalności gospodarczej poprzez wprowadzenie tzw. *jednego okienka*, uproszczenie i ograniczenie kontroli w firmach, obniżenie poziomu obowiązkowego kapitału zakładowego w spółce z o.o. oraz w spółce akcyjnej, uproszczenie formuły partnerstwa publiczno-prywatnego, uproszczenie przepisów w zakresie podatku od towarów i usług, zwiększenie uprawnień przedsiębiorców wobec administracji publicznej poprzez nakaz przyjmowania przez urzędników niekompletnych wniosków oraz zakaz żądania dokumentów nieprzewidzianych prawem, wprowadzenie domniemania uczciwości podatnika, rozszerzenie przepisów dotyczących wiążącej interpretacji prawa.

Powyższe zmiany, wprowadzone głównie na przełomie 2008 i 2009 r., zostały dostrzeżone przez polskich przedsiębiorców, a także znalazły swój wyraz w poprawie pozycji naszego kraju w międzynarodowych rankingach konkurencyjności, choć z drugiej strony pozostały one w cieniu ogólnoświatowego kryzysu gospodarczego [*Przedsiębiorczość...*, 2010, s. 5].

Rysunek 3. Liczba przedsiębiorstw nowo powstałych i zlikwidowanych w sektorze przedsiębiorstw w latach 2003–2009

Źródło: [Raport..., PARP 2010, s. 35].

W roku 2009 odnotowano wyraźny wzrost liczby przedsiębiorstw zlikwidowanych (o 45,2%) po ustabilizowaniu się tej wielkości w 2008 r. (w porównaniu z rokiem 2007 – wzrost jedynie o 2,7%) [Raport...2010, s. 38]. Wydaje się, że przyspieszenie liczby firm zlikwidowanych w 2009 r. odzwierciedla załamanie się popytu i silne wyhamowanie tempa wzrostu gospodarczego, jakie miało miejsce w 2009 r. Podobnie jak w poprzednich latach w 2008 i 2009 r. liczba przedsiębiorstw nowo powstałych była wyższa niż zlikwidowanych w grupach mikro i małych firm. W pozostałych zanotowano odwrotne zjawisko. W przypadku przedsiębiorstw dużych i średnich różnica pomiędzy zlikwidowanymi a nowo powstałymi firmami wyraźnie się powiększyła.

Trend ten potwierdza, że to głównie średnie i duże firmy odczuły spadek koniunktury w gospodarce krajowej oraz za granicą. Niemniej jednak dane za 2009 r. wskazują, że mimo pogorszenia warunków koniunktury gospodarczej liczba nowo powstałych przedsiębiorstw wykazała tendencje wzrostowe. Ponadto ogólnie liczba przedsiębiorstw nowo powstałych była wyższa niż liczba firm zlikwidowanych.

DOSTOSOWANIA RYNKOWE SEKTORA MMSP W WARUNKACH SPOWOLNIENIA GOSPODARCZEGO

Przedstawione powyższe charakterystyki zmian ilościowych dowodzą roli mikro- i małych przedsiębiorstw jako czynnika katalizującego rozwój polskiej

gospodarki. To właśnie te przedsiębiorstwa ze względu na niski poziom zatrudnienia i umiejętność ograniczenia wydatków są najbardziej elastyczne w obliczu zmieniających się warunków gospodarczych. Ponadto ich stosunkowo wysoka odporność na kryzys wynika po części z ich słabości, tj. niskiej zależności od eksportu i kondycji rynków zagranicznych (tabela 1).

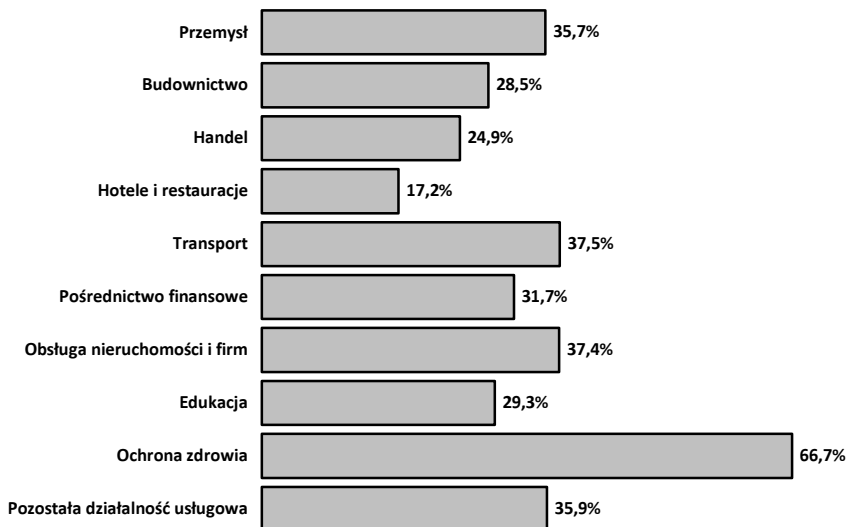
Tabela 1. Wskaźniki działalności eksportowej w grupie przedsiębiorstw małych, średnich i dużych w Polsce w latach 2002–2008

Przedsiębiorstwa	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
<i>udział sprzedaży eksportowej w przychodach netto (%)</i>							
10–49 (małe)	6,0	7,3	8,0	8,0	8,0	7,0	7,0
50–249 (średnie)	9,0	11,9	12,0	12,0	13,0	12,0	12,0
pow. 249 (duże)	16,0	18,9	20,0	21,0	23,0	23,0	22,0
<i>dynamika przychodów z całokształtu działalności (%)</i>							
10–49 (małe)	98,2	100,3	116,7	101,1	109,3	112,0	112,6
50–249 (średnie)	99,2	109,4	118,0	101,8	111,5	113,7	110,8
pow. 249 (duże)	103,0	109,7	115,6	105,9	115,1	115,1	111,2
<i>dynamika sprzedaży eksportowej (%)</i>							
10–49 (małe)	209,8	121,6	107,8	92,0	115,7	105,9	108,4
50–249 (średnie)	144,5	143,9	112,2	103,6	114,4	115,0	104,2
pow. 249 (duże)	120,1	126,1	130,2	107,0	121,2	114,3	101,0

Źródło: PONTINFO na bazie F-02 (2002) oraz CISG na bazie GUS F-01 (2003–2008) [*Przedsiębiorczość...*, 2009, s. 132].

W walce ze skutkami kryzysu niewątpliwym atutem MSP był brak większych ambicji rozwojowych i konserwatyzm w odniesieniu do korzystania z zewnętrznego finansowania. W konsekwencji, większość polskich MSP nie jest zaangażowanych w ryzykowne operacje finansowe, czy wielkie projekty inwestycyjne, których przerwanie mogłoby w negatywny sposób odbić się na ich kondycji. Obecny stopień zadłużenia bankowego małych i średnich przedsiębiorstw stanowi mały procent całkowitych rozmiarów sprzedaży tych firm. Większość MSP jest ponadto zaangażowanych w produkcję usługową, która w najmniejszym stopniu odczuła skutki kryzysu [*Sektor MSP...*, (http)].

Analizując dane dotyczące stopnia przeżycia przedsiębiorstw w długim okresie (2004–2009) według sekcji PKD, należy stwierdzić, że zdecydowanie najwyższą przeżywalnością (do 2009 r.) charakteryzują się przedsiębiorstwa sekcji *Ochrona zdrowia* (66,7%). Kolejne cztery sekcje, tj. *Transport, Obsługa nieruchomości i firm, Pozostała działalność usługowa i Przemysł* osiągnęły wyniki z przedziału 35,7%–37,5%). Najniższą przeżywalnością charakteryzowały się firmy z sekcji *Handel* (24,9%) i *Hotele i restauracje* (17,2%). Bardziej szczegółowe dane na ten temat przedstawiono na rysunku 4.

Rysunek 4. Przedsiębiorstwa powstałe w 2004 r. według podstawowego rodzaju działalności – wskaźnik przeżycia do 2009 r.

Źródło: opracowanie na podstawie: [Warunki powstania..., 2010, adaptowane za *Raport...* w latach 2008–2009, 2010, s. 37].

Wyrazem procesów dostosowawczych przedsiębiorstw MMSP są zmiany liczby pracujących i zatrudnionych. O ile w 2008 r., w związku z utrzymującą się w dobrą kondycją ekonomiczno-finansową przedsiębiorstw nastąpił wzrost popytu na pracę (w 2008 r. w stosunku do poprzedniego okresu liczba pracujących w sektorze przedsiębiorstw zwiększyła się dość wyraźnie – o 5,8% do 9,5 mln osób), co stanowiło przyspieszenie trendu obserwowanego w poprzednich latach (średnioroczny wzrost w latach 2003–2007 – 2,5%; nieco większe ożywienie w tym zakresie zanotowano w sektorze MSP – wzrost o 6,4%), to już dane za 2009 r. dotyczące liczby pracujących dla przedsiębiorstw prowadzących księgi rachunkowe⁵ wskazują, że w tym roku były widoczne już w firmach efekty spowolnienia gospodarczego. Liczba pracujących analizowanej grupy firm zmniejszyła się w 2009 r. w stosunku do roku 2008, choć nieznacznie (o 1,7%). Największy spadek zanotowano w tym zakresie wśród dużych przedsiębiorstw. Wśród firm małych i średnich zanotowano natomiast w tym zakresie spowolnienie wzrostu zatrudnienia (spadek odpowiednio o 3,1% i 2,2%).

Istotną rolę w zachowaniach przedsiębiorstw odgrywają nastroje społeczne, wynikające z obiektywnej i subiektywnej oceny sytuacji gospodarczej

⁵ O liczbie pracujących powyżej 9 osób.

kraju oraz kondycji własnej firmy. Według reprezentatywnych badań przeprowadzonych we wrześniu 2008 przez Polską Konfederację Przedsiębiorców Prywatnych Lewiatan (PKPP) [*Monitoring...*, 2009], małe przedsiębiorstwa charakteryzowały się ważną cechą – w okresie kryzysu na światowych rynkach finansowych oraz osłabienia koniunktury gospodarczej na świecie – ich właściciele byli optymistami. Z badania wynikało, że małe i średnie przedsiębiorstwa miały we wrześniu 2008 r. duże plany dotyczące swojej działalności w 2009 r. Prawie 75% MSP planowało wzrost przychodów, ponad 70% oczekiwało wzrostu zysków, 1/3 uważała, że ich udziały w rynku wzrosną. Ponad 40% planowało inwestycje, a blisko 40% – wypuszczenie nowych produktów i usług na rynek. Ponadto przedsiębiorstwa planowały także wzrost nakładów na zakup nowych technologii. Oczekiwały ograniczenia szarej strefy. Oceniały, że poprawi się dostęp do kredytów, a kontrahenci będą płacili swoje zobowiązania w terminie. Miały także duże oczekiwania związane z dostępem do funduszy unijnych.

Jednak po trzecim kwartale 2010 roku wzrósł odsetek firm oceniających negatywnie sytuację gospodarczą w Polsce. Obecnie prawie co trzeci przedsiębiorca sektora MMSP (30%) uważa, że sytuacja gospodarcza w Polsce uległa pogorszeniu. Wzrost odsetka źle oceniających gospodarkę wyniósł 3 pkt proc. w stosunku do drugiego kwartału – jak wskazują wyniki badania mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw przeprowadzonego przez wrocławski Instytut Keralla⁶. Z badania wynika, że wzrostowi ocen negatywnych, towarzyszy spadek not pozytywnych. Z 18,2% do 14,8% ubyło firm postrzegających trzeci kwartał w polskiej gospodarce, jako dobry (sytuacja „polepszyła się”). Na początku roku 2010 (po I kw.) na to samo pytanie 23,5% firm odpowiadało „pozytywnie”. W analogicznym okresie roku ubiegłego, było to 21%. Z każdym pomiarem w roku 2010 ubywało zatem przedsiębiorców odbierających atmosferę w gospodarce, jako napawającą optymizmem.

Wskaźnik nastrojów przedsiębiorstw KERNA po III kw. 2010 spadł do poziomu – 51,3 pkt wobec – 40,7 pkt kw./kw. (–100 min; +100 max), co oznacza, że nastroje w firmach porównywalne są do analogicznego okresu roku ubiegłego (III kw. 2009 r. – wartość wskaźnika wyniosła –56 pkt) (tabela 2).

⁶ Instytut KerallaResearch prowadzi systematyczne badania przedsiębiorstw MSP na ogólnopolskiej, reprezentatywnej próbie, liczącej N = 600 podmiotów. Raport m.in. prezentuje dane o krótkoterminowych priorytetach przedsiębiorców (horyzont kwartalny) i zawiera m.in. wskaźnik nastrojów KERNA i Indeks kondycji ZAIR. Dzięki cykliczności prowadzonego badania możliwe jest śledzenie kierunków zmian w firmach. W badaniu podsumowującym IIIQ2010 – 86,2% stanowiły firmy z kapitałem polskim, firmy z kapitałem zagranicznym stanowiły 6,3%, a z kapitałem mieszanym 7,3%.

Tabela 2. Wskaźnik nastrojów przedsiębiorstw KERNA

Subiektywna ocena przedsiębiorców		II kw. 09	III kw. 09	IV kw. 09	I kw. 10	II kw. 10	III kw. 10
Kraj	Ocena sytuacji gospodarczej Polski w relacji do poprzedniego kwartału	- 74,3	- 58,4	- 75,2	- 53,0	- 63,0	- 70,5
	Oczekiwania wobec sytuacji gospodarczej w nadchodzącym kwartale – kraj	- 58,6	- 61,4	- 30,9	- 27,2	- 37,9	- 58,7
Firma	Ocena sytuacji gospodarczej Polski w relacji do poprzedniego kwartału	- 63,2	- 55,0	- 64,1	- 47,0	- 44,0	- 40,0
	Oczekiwania wobec sytuacji gospodarczej w nadchodzącym kwartale – firma	- 48,3	- 48,9	- 24,8	+ 4,8	- 17,1	- 36,0
Wskaźnik nastrojów społecznych		- 61	- 56	- 48,7	-30,5	- 40,7	- 51,3

Źródło: [Sektor MŚP: ocena ..., (http)].

Największy wpływ na końcową niższą wartość wskaźnika miały wyraźnie krytyczne oceny sytuacji gospodarczej Polski w relacji do poprzedniego kwartału i słabe prognozy na kolejne miesiące. Wartości rzędu -74,3 pkt czy -75,2 pkt notowano w roku 2009 w II i IV kw., kiedy kryzys przekładał się na redukowanie zakupów, przedsiębiorstwa zmniejszały koszty i dominowały nastroje przygnębienia [Sektor MSP 2010, (http)]. Oczekiwania wobec sytuacji gospodarczej w III kwartale 2010 r. obniżyły się wyraźnie w stosunku początku roku 2010, a kluczowy wpływ na gwałtowne obniżenie pozytywnych rokowań, jak się wydaje, miały obawy przedsiębiorców wiążące się ze spodziewanymi wzrostami cen sprzedaży, cen surowców i wyższymi kosztami prowadzenia działalności wynikającymi z podwyżki podatku VAT.

Zachowania przedsiębiorstw w warunkach spowolnienia gospodarczego w Polsce zostały także zidentyfikowane w toku zrealizowanych badań pod egidą PARP [Orłowski i in., 2010]. Ich celem było zebranie danych na temat postaw, wiedzy i planów przedsiębiorców z sektora MSP dotyczących zarządzania strategicznego i procesów inwestycyjnych, z uwzględnieniem obecnej sytuacji gospodarczej. Skoncentrowano się przede wszystkim na poznaniu i określeniu: 1) sposobów funkcjonowania przedsiębiorstw w sytuacji kryzysu gospodarczego, 2) strategii przedsiębiorstw z sektora MSP, 3) potrzeb przedsiębiorstw w zakresie wiedzy i zasobów ludzkich w czasie kryzysu, 4) strategii finansowania przedsiębiorstw w czasie kryzysu, 5) oczekiwań przedsiębiorców wobec roli

państwa i instytucji otoczenia biznesu w łagodzeniu skutków kryzysu na poziomie przedsiębiorstw.

Realizacja projektu miała dostarczyć odpowiedzi na pytanie, czy sektor MSP jest w stanie samodzielnie przezwyciężyć problemy wynikające z kryzysu, czy i w jakich dziedzinach potrzebna jest do tego pomoc zewnętrzna oraz w jaki sposób można wykorzystać kryzys do poprawy funkcjonowania przedsiębiorstw z tego sektora.

Wyniki badań wskazują, że dla części przedsiębiorców z sektora MSP kryzys jest często faktem „medialnym”. Bardziej pesymistycznie oceniają wpływ kryzysu na sytuację gospodarczą w kraju oraz na branżę, w której funkcjonują, niż na własne przedsiębiorstwo. Potwierdza to spostrzeżenie, że opinie firm kształtowane są nie tylko przez własne doświadczenia, ale także np. przez media i obiegowe opinie (w tym bardzo popularne narzekania na stan polskiej gospodarki). Jedynie średnie przedsiębiorstwa oraz eksporterzy deklarują, że muszą sobie radzić z większą skalą problemów. Najczęściej obserwowanym przez przedsiębiorców skutkiem obecnej sytuacji jest mniejsza liczba zleceń (85% wskazań), rzadziej natomiast odczuwany jest spadek rentowności firmy (27%) oraz opóźnione płatności (24%), czyli zjawiska typowe dla recesji. Respondenci nie postrzegają obecnych zawirowań gospodarczych jako głównego zagrożenia dla funkcjonowania przedsiębiorstwa – podobnie jak w innych tego typu badaniach, na czołowych miejscach wśród wymienianych zagrożeń znalazły się takie czynniki, które są obecne bez względu na stan sytuacji gospodarczej (np. obciążenia podatkowe lub nadmierna konkurencja). W związku z powyższym reakcje na kryzys są dość „stonowane”: co trzecie przedsiębiorstwo nie podjęło w związku z obecną sytuacją żadnych działań, a gros firm, które przedsięwzięły jakieś kroki, zaczęło przede wszystkim ograniczać koszty działalności i inwestycje. Relatywnie niewiele firm przyjęło wobec kryzysu postawę aktywną, np. zaczęło szukać nowych rynków lub restrukturyzować firmę.

Autorzy we wspomnianym raporcie zauważają, że z jednej strony obserwuje się ograniczony wpływ obecnej kryzysowej sytuacji na funkcjonowanie przedsiębiorstw sektora MSP, natomiast z drugiej strony widoczny jest brak ich przygotowania na zawirowania rynkowe. Ponad dwie trzecie przedsiębiorstw w sektorze MSP nie ma zdefiniowanych procedur określających sposób postępowania w sytuacjach kryzysowych (relatywnie lepiej przygotowane są jedynie przedsiębiorstwa średniej wielkości i firmy eksportowe). Jest to zjawisko niepokojące, ponieważ oznacza, że polscy przedsiębiorcy mają bardzo ograniczone możliwości zarządzania ryzykiem.

Analiza stylów zarządzania strategicznego w badanych przedsiębiorstwach pokazała, że takie podejście nie jest wynikiem przemyślanego scenariusza. Jego przyczyny leżą raczej w skoncentrowaniu się przedsiębiorców na celach finansowych, zamiast na budowaniu długotrwałej przewagi konkurencyjnej. Dwa z trzech najważniejszych celów, jakie stawiają sobie badane przedsiębiorstwa, odnoszą się

wprost do wskaźników finansowych: przedsiębiorcom zależy przede wszystkim na maksymalizacji obrotów lub na marży, a rzadziej wskazują cele, mogące pomóc przy tworzeniu przewagi konkurencyjnej (np. budowanie relacji z pracownikami czy dostawcami). Większą skłonność do ustalania konwencji regulujących funkcjonowanie firmy i zasady jej rozwoju mają przedsiębiorstwa zajmujące się eksportem oraz przedsiębiorstwa średniej wielkości [Orłowski i in., 2010, s. 17].

Strategie rozwoju przedsiębiorstwa koncentrowały się na zwiększeniu penetracji rynkowej (39%) lub dywersyfikacji produktowej (34%), rzadziej na podejmowaniu działań zmierzających do optymalizacji kosztów. Przedsiębiorstwa z sektora MSP przywiązują pewną wagę do zasobów ludzkich i jedynie nieliczne spośród nich deklarowały plany zwolnień pracowników w 2010 r. Z drugiej jednak strony respondenci w ograniczonym stopniu dostrzegają rolę kapitału ludzkiego w tworzeniu przewagi konkurencyjnej: przedsiębiorstwa kładą nacisk przede wszystkim na takie cechy pracowników jak pracowitość, uczciwość czy sumienność, pomijając cechy pozwalające szybko reagować na zmiany i podejmować inicjatywę (np. umiejętność pracy w zespole, komunikatywność) [Orłowski i in., 2010, s. 17–18]. W świetle wyników badań perspektywę wzrostu i rozwoju firm mogą także ograniczać relatywnie małe zasoby informacyjne oraz niewielka umiejętność wykorzystywania informacji zewnętrznych przy podejmowaniu decyzji. Większość firm wykazuje tendencje do kierowania się intuicją, co negatywnie wpływa na bieżące rozpoznawanie szans i zagrożeń. Ponadto przedsiębiorstwa z sektora MSP posiadają ograniczoną wiedzę na temat potencjalnych źródeł finansowania i wsparcia dla sektora MSP. Trzy czwarte firm korzysta z własnych środków finansowania. Można również zaobserwować spory dystans przedsiębiorców do korzystania z kredytów czy dotacji. Korzystanie z kredytów kojarzone jest z problemami finansowymi firmy, nie zaś z wykorzystywaniem szans. Dotacje z kolei budzą skojarzenia z nadmiarem biurokracji. Ponad połowa przedsiębiorstw nie ma doświadczeń we współpracy z instytucjami udzielającymi wsparcia przedsiębiorstwom z sektora MSP. Natomiast pozytywnym zjawiskiem jest fakt, że firmy, które mają doświadczenia we współpracy z instytucjami wsparcia, oceniają ją wysoko. Ponadto przedsiębiorstwa będące w dobrej kondycji są lepiej nastawione do tego typu instytucji, co może świadczyć o pozytywnych efektach współpracy.

Przedsiębiorstwa sektora MSP przejawiają zróżnicowane postawy wobec zarządzania i kryzysu. Ponad połowa to umiarkowani optymiści, dla których sytuacja kryzysowa stanowi wprawdzie zagrożenie, ale nie blokuje rozwoju ich działalności. Jedynie nieliczni postrzegają sytuacje kryzysowe jako realne zagrożenie (firmy odczuwające bezsilność, niepotrafiące poradzić sobie z funkcjonowaniem w konkurencyjnych warunkach). Większość przedsiębiorców nie dostrzega korzyści z precyzowania i określania celów, planów czy strategii działania, co stawia pod znakiem zapytania możliwości budowy długoterminowej przewagi konkurencyjnej w zmieniającym się otoczeniu [Orłowski i in., 2010, s. 18].

Dostosowanie przedsiębiorstw MSP do aktualnej sytuacji rynkowej polega głównie na działaniach obejmujących redukcję kosztów, głównie o charakterze doraźnych oszczędności (średnio 41% wskazań): obniżenie cen swoich produktów/usług (19%), ograniczenie wydatków na usługi telekomunikacyjne, telefony, Internet (17%), ograniczenie wydatków inwestycyjnych, odłożenie inwestycji na później (14%), wstrzymanie podwyżek dla pracowników (12%), brak intensywnej promocji, reklamy (11%), udzielanie rabatów dla klientów płacących terminowo (9%), redukcja zatrudnienia, zwolnienia pracowników (4%), zmiana formy zatrudnienia pracowników (3%). Warto jednak zauważyć, że znaczna część przedsiębiorstw (33%) w ogóle nie podjęła i nie planuje jakichkolwiek działań dostosowawczych [Orłowski i in., 2010, s. 39]. Z jednej strony świadczy to o niezbyt silnym wpływie kryzysu na funkcjonowanie przedsiębiorstw tego sektora, z drugiej jednak strony oznacza, że większość z nich rezygnuje z wykorzystania kryzysu do przeprowadzenia głębszej restrukturyzacji, długookresowo poprawiającej konkurencyjność. Wyniki badań cytowanych autorów wskazują, że wpływ kryzysu na funkcjonowanie małych i średnich przedsiębiorstw należy uznać za umiarkowany. Większość z nich nie została zmuszona do radykalnych działań restrukturyzacyjnych. Nie pojawiły się również w bardzo dużej skali groźne dla istnienia firm zjawiska towarzyszące recesjom (masowe zaległości płatnicze, brak dostępu do kredytu, silny spadek rentowności). Negatywne oceny sytuacji gospodarczej i rynkowej wydają się po części wynikać z powtarzania obiegowych ocen, wpływu mediów oraz utrzymujących się, zarówno przed kryzysem, jak i w jego trakcie, narzekania na stan polskiej gospodarki i trudność prowadzenia działalności przez przedsiębiorstwa.

Główne powody kłopotów firm związane z kryzysem gospodarczym wynikają z mniejszej liczby zleceń i spadku obrotów. Jednak relatywnie niewielu przedsiębiorców (20%) odczuwa wyraźną groźbę bankructwa z powodu ogólnego kryzysu gospodarczego, co potwierdza dość umiarkowany wpływ kryzysu na funkcjonowanie polskich przedsiębiorstw. Najbardziej zagrożone kryzysem czują się firmy transportowe (28%). Taki scenariusz wydaje się mniej prawdopodobny średnim firmom (14%) niż mikroprzedsiębiorstwom (19%) (tabela 3). Bardziej obawiają się kryzysu firmy działające lokalnie lub regionalnie (średnia ocena 2,5–2,6) niż te funkcjonujące na szerszych rynkach (2,4), czego przyczyną może być wielkość bazy potencjalnych klientów. Z drugiej strony być może przyczyną większego zaniepokojenia przyszłością firmy u przedsiębiorców z regionów wysoko zurbanizowanych i największych miast Polski (21%) niż u przedsiębiorców z innych części kraju należy upatrywać w intensywności konkurencji. Co znamienne, groźba bankructwa wydaje się mniej prawdopodobna firmom mającym określoną strategię działania (13%) niż tym, które każdorazowo polegają na improwizacji (21%). Ponadto średnio kobiety częściej niż mężczyźni obawiają się bankructwa firmy (20% vs. 16%) [Orłowski i in., 2010, s. 85].

O kierunku dostosowań rynkowych decydować będą postawy przedsiębiorców wobec wykorzystania kryzysu w celu rozwoju firmy. Blisko połowa z badanych przedsiębiorstw jest zdania, że kryzys można wykorzystać do poszukiwania nowych możliwości rozwoju (tabela 3). Przedsiębiorstwa, które znajdują się w dobrej kondycji finansowej, właśnie w ten sposób wykorzystały czas osłabienia gospodarczego. W taką możliwość wierzy także czwarta część przedsiębiorstw, które są obecnie w gorszej kondycji, co może oznaczać, że także te firmy przejawiają chęć rozwoju i pozytywnego wykorzystania sytuacji kryzysowej. Generalnie bardziej aktywną postawę w czasach kryzysu przejawiają małe i średnie firmy (średnia ocena 3,4–3,5 w 5-stopniowej skali) niż mikroprzedsiębiorstwa (3,3) i przedsiębiorstwa działające na szerokich rynkach (3,6 wobec 3,3–3,4 wśród firm ograniczających się do rynku krajowego). Częstsze postawy dostrzegania w kryzysie szans na rozwój wśród większych przedsiębiorstw potwierdza badanie zrealizowane przez PKPP Lewiatan i Deloitte50, z którego wynika, że np. duże przedsiębiorstwa często dostrzegają tę szansę we wzroście udziału w rynku, w okazji do fuzji i przejęć. Nowych szans rozwoju w obecnej sytuacji częściej szukają także firmy ze wschodniej Polski niż z obszarów wyżej zurbanizowanych.

Tabela 3. Odsetek przedsiębiorstw wyrażających przekonanie o potrzebie określonych zachowań i działań w warunkach kryzysu

Wyszczególnienie	Mikro	Małe	Średnie
W czasach kryzysu firma taka jak moja musi być prowadzona jedynie opierając się na jasno sprecyzowanym planie działania	41	52	63
Państwo oraz inne instytucje publiczne powinny bardziej wspierać przedsiębiorstwa w czasach kryzysu	67	68	58
To, jak moja firma funkcjonuje w czasach kryzysu, zależy wyłącznie od działań podejmowanych wewnątrz firmy	52	49	41
Patrzę z optymizmem w przyszłość i wierzę, że niedługo sytuacja kryzysowa się skończy	65	68	59
Boję się, że firma zbankrutuje, jeżeli kryzys potrwa dłużej	19	17	14
Kryzys można wykorzystać jako dobrą okazję do poszukiwania nowych szans rozwoju	46	50	51
W czasach kryzysu firma powinna się nastawić na przetrwanie i nie wprowadzać żadnych inwestycji	37	35	23
Jestem tak skoncentrowany(a) na obecnej sytuacji firmy, że nie mam nawet czasu myśleć o jej dalszym rozwoju	21	26	16

Źródło: [Orłowski, Pasternak, Flaht, Szubert, 2010, s. 166–176].

PODSUMOWANIE

Sektor mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce w umiarkowanym stopniu odczuwa skutki spowolnienia gospodarczego, o czym świadczy chociaż-

by fakt, że skłonność do podejmowania działalności zachowała dodatnią dynamikę rozwoju. Postawy przedsiębiorców w 2008 i 2009 r. po raz kolejny dowodzą, że reagując elastycznie na wymagania rynku są w stanie wypracować dobry wynik, choć nie obyło się również bez przypadków konieczności likwidacji działalności. Przedsiębiorstwa, które podjęły wyzwanie, przetrwały – dziś są mocniejsze i mogą określać strategię na przyszłość. Warunkiem jednak jest zmiana podejścia, oparte-go na działaniach krótkookresowych, w kierunku myślenia w kategoriach długofalowych. Wynika to z faktu, iż perspektywy otoczenia rynkowego, w którym polskie przedsiębiorstwa będą działać w nadchodzących latach, uległy poważnemu pogorszeniu, co powinno je skłaniać do przeformułowania planów inwestycyjnych i strategii rozwojowych. Kryzys powoduje, że przedsiębiorcy bardziej zdają sobie sprawę z problemu niepewności, nieprzewidywalności i niestabilności koniunktury. Potrzebę takich zmian jako pierwsze dostrzegły duże przedsiębiorstwa, w sektorze MSP reakcje na zmianę sytuacji gospodarczej pojawiają się znacznie wolniej. Pozytywny jest fakt, że średnio blisko połowa przedsiębiorstw sektora MSP dostrzega kryzys jako dobrą okazję do poszukiwań nowych szans rozwoju.

LITERATURA

- Monitoring kondycji sektora MSP*, 2009, PKPP Lewiatan, Warszawa.
- Orłowski W., Pasternak R., Flaht K., Szubert D., 2010, *Procesy inwestycyjne i strategię przedsiębiorstw w czasach kryzysu*, Raport PARP Warszawa.
- Przedsiębiorczość w Polsce*, 2009, Ministerstwo Gospodarki, Warszawa.
- Przedsiębiorczość w Polsce*, 2010, Ministerstwo Gospodarki Warszawa.
- Raport o stanie małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce w latach 2001–2002*, 2002 PARP, Warszawa.
- Raport o stanie małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce w latach 2002–2003*, 2004 PARP, Warszawa.
- Raport o stanie małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce w latach 2008–2009*, 2010 PARP, Warszawa.
- Sektor MSP: ocena III kw. 2010 i prognoza IV kw. 2010*, <http://www.egospodarka.pl/59710.html> (dostęp 05.12.2010).
- Sektor-MSP-w-Polsce-w-latach-2008-2009*, www.egospodarka.pl/58234 (dostęp 2.01.2011).
- Warunki powstania i działania oraz perspektywy rozwojowe polskich przedsiębiorstw powstałych w latach 2004–2008*, 2010, GUS, Warszawa.
- Zmiany strukturalne grup podmiotów gospodarki narodowej w I półroczu 2010 r.*, GUS, Warszawa.

Streszczenie

W opracowaniu podjęto problem zachowań rynkowych przedsiębiorstw sektora MMSP wobec spowolnienia gospodarczego w Polsce w latach 2008 i 2009. W celu przedstawienia tendencji tych zachowań oraz dynamiki zjawiska, zakres czasowy analizy jest znacznie dłuższy i obejmuje lata 2004–

2009, a w niektórych aspektach rok 2010. Wyniki przedstawionych badań wskazują na pogorszenie nastrojów przedsiębiorstw tego sektora dopiero w trzecim kwartale 2010 roku wobec przykładowo roku 2009. Kryzys powoduje, że przedsiębiorcy bardziej zdają sobie sprawę z problemu niepewności, nieprzewidywalności i niestabilności koniunktury. Potrzebę zmian jako pierwsze dostrzegły duże przedsiębiorstwa, w sektorze MSP reakcje na zmianę sytuacji gospodarczej pojawiają się znacznie wolniej.

Behaviors of Small and Medium Enterprises in the Conditions of Economic Slow Down in Poland

Summary

The study takes up the problem of market behaviour of enterprises from sector MMSP in the face of economic slow down in Poland in 2008 and 2009. In order to show the tendency of this behaviour as well as the dynamics of the phenomenon – the time range of the analysis is wider and embraces the years 2004–2009, and in some aspects also 2010. The research results indicate decrease of the mood in the enterprises of this sector only in the third quarter of 2010 in comparison with – for instance – the year 2009. The crisis causes that the entrepreneurs are more aware of the problem of uncertainty, unpredictability and instability of economic conditions. Large enterprises noticed the need for changes as the first, reactions to the change of economic situation in sector MSP appear much more slowly.